

Yıl: 1955

M. ZEKİ ORAL
KİTAPLIĞI

Cilt : IV, Sayı: I-II

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

I-II

A. Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ KİTAPLIĞI
Ayniyat No.
Yer No. 5840/4

1955

Bu eser
MEHMET ZEKİ ORAL'ın
A. Ü. İlahiyat Fakültesine
armağanıdır

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 5 5

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÇAMLİBEL, FARUK NÂFİZ : <i>Hamd-ü Senu</i> (Şiir)	
AT-TANCİ, Prof. Muhammed b. Tâvîr : <i>Abû Mansûr al-Mâturîdî</i>	1
ANSAY, Ord. Prof. SABRİ ŞAKİR : <i>İslâm hukukunda Kâsânî'ye göre bulunmuş çocuk</i>	13
SCHİMMEL, Prof. A. : <i>Roma'daki beynelmilel din bilginleri kongresi</i>	16
TURAN, Prof. OSMAN : <i>Selçuklularda faizle para ikrazı münasebetiyle zoraki bir tenkid</i>	23
ÜÇYİĞİT, EKREM : <i>Ortaçağ İslâm medeniyetinin Avrupa medeniyeti üzerinde tesirleri..</i>	31
BİRAND, Doçent Dr. KÂMURAN : <i>İnsanlığın aydınlanması ve hürriyet üzerine</i>	46
BERK, NURULLAH : <i>İslâm yazısında plâstik ve ifade (Fransızcası ile)</i>	49/53
HEJLER, Prof. Dr. FRIEDRICH : <i>Mistisizmde Tanrı mefhumu</i>	58
ÜÇOK, BAHRIYE : <i>Hamitoğulları beyliği</i>	73
ÜLKEN, Prof. HİLMİ ZİYA : <i>İbn Sina'nın din felsefesi</i>	81
BİBLİYOGRAFYA :	
H. A. R, Gibb. <i>Mohammedanism</i> (Yaşar Kutluay)	95
Hilmi Ziya Ülken, <i>İslâm düşüncesine giriş</i> (Prof. B. Z. Egemen) .	98
Dr. Abdülkadir Karahan, <i>Kırk hadis</i> (Nihad Çetin) ..	100

DENEMELER

ORTAÇAĞ İSLÂM MEDENİYETİNİN AVRUPA MEDENİYETİ ÜZERİNE TESİRLERİ

EKREM ÜÇYİĞİT

*Gerçekten zengin bir millet başkalarından
çok şey almak, bunları kendine maledip
işleyip yetiştirmekle zenginleşir.*

(Jacob Burkhard)

Bu konuya girebilmek için herşeyden önce Orta-çağ, İslâm Medeniyeti ve Avrupa Medeniyeti terimlerinin mânası üzerinde durmaya mecbur olduğumuz muhakkaktır. Gerçekten bu terimlerin mânası üzerinde değişik fikirler yürütenler olmuştur. Biz bu bakımdan hem ekseriyetle kabul edilen fikirleri benimseyecek, hem de kendimize has bazı görüşleri yeri geldikçe ilâve edeceğiz.

Eski-Çağ tarihinde Akdeniz etrafında yer alan kavimleri siyasi ve medenî bir bütün halinde toplayan Roma siyasi birliğinin parçalandığı asırlardan Rönesansa kadar sürüp gelen takriben bin yıllık devreye Orta-Çağ dendiği malûmdur. Umumî tarih içinde böyle bir devrin varlığını kabul edenler Orta-Çağın sadece Avrupa, Akdeniz ve nihayet Yakın Asya tarihi bakımından mevcut olabileceğini de şüphesiz teslim ederler. Gerçekten Orta-Çağ, Avrupa ve Akdeniz aleminde yeni ırklar, diller, dinler ve kültürler getirdiği halde Hind ve bilhassa Çin'de, bazı yabancı tesirlere rağmen, genel olarak eski medenî anane yakın asırlara kadar sürüp gelmiştir. Şu halde Eski Dünya'nın tarihini Çin, Hind ve Akdeniz âlemi olmak üzere kabataslak üç medeniyet havzasına ayırmak mümkün ve lâzımdır. Çin'den ve Cava'dan başlayarak Zengibar'a, Pirene ve Ural dağlarına, Volga ve Tuna nehirlerine kadar çok geniş bir alanda tarihî ve coğrafî bir yayılma gösterirse de, aslında İslâm dini ve medeniyetinin Akdeniz medeniyetlerinin bir kısmı olduğu meydandadır. Gerçekten İslâm Medeniyeti Orta-Çağ'da Akdeniz Medeniyetlerinin diğer yarısını teşkil eden Hıristiyan Avrupa ile birçok noktalarda aynı Medeniyet Havzasına mensubiyetin yarattığı bağlarla menşe birliği göstermektedir. İnandığımız dinler, kullandığımız yazılar aynı Samî orijinlerden gelmektedir. İlimlerimiz hangi yollardan olursa olsun Eski Yunan'dan gelmektedir. Değişik nisbetler içinde daha başka alanlara da teşmill edilebilecek olan bu müşterek taraflar üzerinde durmak şimdilik konumuzun dışında kalmaktadır. Bütün bu bizi birleştirici unsurlara rağmen aramızda birçok farklı taraflar olduğu meydandadır. İşte bunun içindir ki tarihî bir hakikat olarak İslâm Medeniyeti diye bir realite karşındayız. Şu halde, İslâm Medeniyeti nedir? Ne demektir? Bu terimin şayanı kabul bir tarifini vermeden mevzu girmemiz elbette uygun clamaz.

İslâmiyet, son büyük tek Tanrılı dindir ve tarih bakımından kendinden önceki Tek Tanrılı dinlerin devamı olup Monoteizmin tarihinde muhakkak ki bir tekâmüldür. Musa dini kavmi bir din olarak kaldığı halde İslâmiyet tıpkı Hıristiyanlık gibi, bütün insanlığı kucaklamak dâvasıyla ortaya atılmış Milletlerarası bir dindir. Keza

İslâmiyet, tek Tanrı fikrini son derece mantıkî basit ve binnetice kolay anlaşılır hale getirerek onun tesir sahasını iki misli genişletmiştir. Hattâ İslâm dünyasının son asırlarda geçirdiği zaaf çöküntülere rağmen, bu dinin Asya bilhassa Afrika'da sür'atle yayılması İslâmiyetin ancak bu hususiyeti ile kabili izahıdır. İşte bu dine mensup olan ve Arapçayı ilim ve çok defa edebiyat dili olarak benimsemiş bulunan kavimlerin medeniyet yolunda ortaya koydukları hakikatlerin bütününe birden İslâm Medeniyeti diyebiliriz. Şimdi bu medeniyetin tabililine onu meydana getiren unsurlara geçebiliriz.

İslâm Medeniyetinin din tarafı Eski Filistine dayanmakta yâni Tevrat'tan çıkmaktadır. İlimler tarafı ise Eski Yunan'dan geliyor. Esasen İslâmiyet ortaya ilk çıktığı sıralarda, karşısında Yunan ilmini bulmuştu. Büyük İskender'in fetihleri Yunanlılaşmış bir Doğu Medeniyeti vücade getirmişti. Bu sıralarda bazı cihetlerden, meselâ devlet işleri bakımından Asya'nın Yunanlılara tesiri daha kuvvetli olmuşsa da genel olarak medenî üstünlük Yunanlılarda kalmış ve Yunanlılar Doğudan Partlar'ın, Batıdan Roma'nın tazyiki ile siyasi hakimiyetlerini kaybettikten sonra dahi bu üstünlüğü muhafaza etmişlerdir. Böylece Müslümanlar Yunan ilmini bilen halklarla karşılaşmışlar ve onlar vasıtası ile Eski Yunan ilmini tanımış benimsemiş ve bazı alanlarda ona yeni unsurlar katmış geliştirmişlerdir. İslâm Medeniyeti devlet teşkilâtı ve anlayışı bakımından kısmen Bizans'ın ve daha çok Sasanî İmparatorluğu'nun tesiri altında kalmış, yâni Eski-Çağ'da Mısır, Mezopotamya ve İran'da kurulmuş devletlerin siyasi geleneklerini devam ettirmiştir. İlk-Çağ'da Yunan ve Roma'da gördüğümüz Demokratik idareleri ve vatandaş insan tipini İslâm Dünyasının hiçbir yerinde ve ilâve edelim, Orta-Çağ'da Dünyanın hiçbir memleketinde bulmak imkânı yoktur. İslâm Medeniyetini, din, devlet bünyesi, ilim v.s. bakımlarından kendinden önce gelmiş medeniyetlere irca etmek onun, Medeniyet Tarihi içindeki köklerini bulup göstermek demektir. Aslında İslâm Medeniyeti bu unsurların ayrı ayrı ve yepyeni bir tarzda işlenmesiyle ve bilhassa orijinal tarzda terkiibiyle meydana gelmiş bir bütündür. Bu orjinallik onun din, devlet, hukuk, ahlâk, san'at ve hattâ ilim taraflarında kendini gösterir ve zaten bunun içindir ki bir İslâm Medeniyeti mevcuttur.

Şimdi Avrupa'ya geçelim:

Bence Orta-Çağ'da Avrupa, Hıristiyan dininin İslâm Dünyası karşısında siyasi hâkimiyet kurabildiği ve bu hâkimiyeti koruyabildiği memleketlerin bütünü anlamına gelmelidir. Yâni XI. asra kadar İskandinavya ve kısmen Rusya Avrupa'nın dışında addedilmelidir. Ve keza bu tarife göre İberik yarımadasının İslâm hakimiyeti altındaki kısımları da Avrupa dışında bırakılmalıdır. Ortaçağ Avrupa Medeniyetini tahlile çalıştığımız zaman din bakımından yine Filistin'e Tevrat'a bağlı buluyoruz. Hukuk ve devlet teşkilâtı bakımından ise kısmen Roma'ya, Hıristiyanlığa, kısmen de kabile geleneklerine bağlanmanın yarattığı yeni bir tip ortaya çıkıyor: Feodalizm. Hıristiyanlığın yarattığı teşkilâtlı bir kilise ve Derebeyliğin yarattığı teşkilâtlı bir Aristokrasi Avrupa'yı idare etmektedir. İktisadî münasebetler mahdut, büyük şehir hayatı, Bizans ve Roma istisna edilince henüz teessüs etmemiştir. Kilise ve dili olan Lâtince yolu ile Antikite ile epeyce zayıf bir irtibat kurulmuştur. Bu irtinat daha çok o devirde Akdenizde modern bir dil olan Arapça vasıtasıyla kurulmaya çalışılmaktadır. Yalnız bu arada Bizans'ın hayli farklı bir durumda bulunduğunu hemen ilâve etmeliyiz. Gerçekten Bizans bilhassa Haçlı seferlerine kadar Avrupa'nın en medenî memleketi olarak kalıyor. Bizans'ın bu üstünlüğünü iki sebebe bağlamak uygun olur zannındayım. Birineisi; Bizans Roma İmparatorluğundan ayrılmakla beraber, onun teşkilât ve geleneklerini kesintisiz olarak devam ettiriyordu. Bu sebeple, Bizans'ta Feodal sistem yerine

merkezî ve muntazam bir devlet hayatı sürüp gelmiş ve halkı da, atlattığı bütün var-
talara rağmen, büyük bir imparatorluk içinde bulunmanın nisbî huzuru içinde yaşat-
mıştır. İkincisi de kendi dili yardımıyla Eski Yunan kültüründen daha kolay ve rahat
tarzda faydalanabilmesidir. VI. asırda Atina'daki Felsefî ekolün kapatılması ve din
gayreti ile paganistik devirlere karşı gösterilen taassuba rağmen, Bizans'ın Eski Yunan'-
dan, Orta-Çağ'da Avrupa'nın herhangi memleketinden daha çok faydalandığı mu-
hakkaktır.

Bir de Avrupa'ya XVI. ve daha sonraki asırlarda bakalım:

Feodal sistem yerine büyük merkezî devletler kurulmuş ve kurulmaktadır. Ti-
caret kıt'a içinde ve kıt'alar arasında olmak üzere çok gelişmiş, sınaî istihsâl artmış,
büyük şehirler kurulmuş ve şehir hayatı gelişmiştir. Bu şehirlerde kültür muhitleri ku-
rulmuş ve Eski Yunan ve Lâtin kültürü ile çok geniş ve kuvvetli temaslar sağlanmıştır.
Bunun tabîî neticesi olan ve Rönesans umumî ismi altında toplanan büyük kültür hare-
ketlerinin yanında din de reforme edilmiş ve edilmektedir. Böylece din, devlet, iktisat
anlayışı, hayat ve dünya görüşü Ortaçağ Avrupasından çok farklı yeni bir Avrupa ger-
çek Avrupa, bu günün Avrupası meydana çıkmış ve Avrupa'da yaşayan kavimlerde
Avrupalılığın şuuru da bu sıralarda uyanmıştır. Bu yeni Avrupa ve Orta-Çağ Avrupası
ile mukayesesi üzerindeki görüşümüzü açıklamak mecburiyetindeyim. Çünkü, benim
konuşmam, bilhassa bu temele dayanacaktır.

Avrupa Medeniyetini tahlile çalışanlar öteden beri belli başlı üç unsur bulmuşlardır:
Hıristiyanlık, Antikite ve Modern teknik. Acaba bu unsurlar arasında en önemlisi
hangisidir? Zannıma göre, bu unsurlar arasında Avrupa'yı medenî dünyaya hâkim ve
mihver kılan hangisi ise Avrupa Medeniyetinin temelini de orada aramak gerektir. Bu
faktörlerden sonuncusu olan Modern Teknik son asırlar içinde gerek Avrupa ve
gerekse medenî dünyanın hayatında türlü bakımlardan büyük terakkiler yaratmış
ve yaratmaktadır. Fakat, özünü Eski Yunan'dan alan Avrupa ilmine dayanmış ve
bu ilmin tabiata tatbikinden çıkmış olan modern teknik netice itibariyle Antikite
menşesine irca edilebilecek bir durumdadır. Şu halde, Avrupa Medeniyetinin birinci
derecede temeli olmak şerefini Antikite veya Hıristiyanlık unsurlarından birine
vereceğiz. Kanaatimce bu esaslı, bu yaratıcı unsur şüphesiz Antikitedir. Hıristi-
yanlık ancak bundan sonra yer alabilir. Hıristiyanlığı Akdeniz medeniyetlerinin
yaratabildiği en mütekâmil dinlerden biri olarak görüyoruz. Gerçekten bu din,
Akdeniz âleminde kendinden önce gelen bütün dinler millî veya kavmî kaldıkları
halde ilk milletlerarası Tek Tanrılı din olarak bütün insanlığı birleştirmek dâvasıyla
ortaya atılmıştır. Bu kıt'ayı istilâ etmiş bir din olarak Hıristiyanlığın Avrupa'da
yaşayan ve farklı ırk, dil ve kültür kaynaklarına mensup bulunan kavimleri birleştirici
bir rol oynadığı muhakkaktır. Keza Hıristiyanlığın Avrupa'da yaşayan halkın ahlâ-
kına, san'atlarına, hukukî ve içtimaî telâkkilerine ve müesseselerine tesir ettiği de
şüphesizdir. Fakat bütün bunlar, bugünün Avrupa medeniyeti içinde Antikitenin
daha önemli bir unsur olması keyfiyetini örtemez. Hıristiyanlık Orta-Çağ'da Avru-
pa'nın Eski Akdeniz Medeniyetlerinden alabildiği en önemli unsurdu. İlim, san'at,
hukuk, ahlâk, devlet v.s. herşey onun tesiri veya baskısı altında idi. Yeni Çağ'da
ise bütün bunlar, hattâ bizzat din Antikite'nin, Rönesans'ın tesiri altındadır. Ve
Avrupa ancak bu yeni hareketten sonra dünyanın merkezi olmuştur. Netice itibariyle
denilebilir ki, Hıristiyanlık, Avrupa Medeniyetinin önemli bir unsurudur. Falat zarurî
unsuru değildir. Halbuki Antikite, Avrupalılığın şartı ve zarurî tarafıdır. Onun

bulunmadığı yerde Avrupa'dan bahsedilemez. Bu fikrimi bazı misaller üzerinde açıklamak isterim: Habeş kilisesi Fransız kilisesi, kadar eskidir. Hindistan'a Hıristiyanlık İngiltere'ye girdiği asırda girmiştir. Halbuki bu memleketlerin Hıristiyan halkı diğer dinlere mensup olan etraflarındaki halk kadar şarklıdır. Şu halde, bu kavimleri Avrupalıdan ayıran fark nedir? Burada eksik olan unsur Avrupalılığın zarurî unsuru, yâni Avrupa'yı yaratan unsur "Antikite" dir. Şimdi bu Avrupa'nın tarifini yapabiliriz: Avrupalılık herşeyden önce Antikiteyi tanımak, onu temsil edebilmek ve kendi kültürünü bu kaynaktan beslenerek, bu anlayış içinde geliştirip olgunlaştırmak demektir. Mademki Avrupalılığın temelini Antikitede buluyoruz, şu halde, bu terimden ne anladığımızı da arz etmek isterim. Antikitenin Eski Greko-Lâtin kültürü anlamına geldiğini herkes bilir. Fakat biz bunu, iki eski büyük kavmin dehâsının imtizacından ibaret görmüyoruz. Antikite insanlığın çok eski bir maziye giden emeğinin birikmesinden doğmuş, içinde yüzlerce insan neslinin alınlarını, zekâsını ve faziletini taşıyan büyük eserin adıdır. Greko-Lâtin medeniyeti bir (mucize) değildi. Bugünün medeniyetini yaratmak için sürüp gelen beşyüz yıllık bir gayretin en parlak merhalelerinden biriydi. Biribirinden zaman ve mekân bakımından bazan çok mesafeli olarak gelişen Eski Medeniyetlerin çeşitli unsurlarını toplayıcı, bütünleştirici ve bunlar üzerinde kendi dehâsını gösteren bir işleyişle yaratıcı olmuş büyük bir devirdi. Bu devir de kendinden önceki medeniyetlerin çocuğu idi. Eski Mısır ve Eski Mezapotamya da, (Eski Girit yolu ile) onlar için bir Antikite idi. Keza Eski Mısır ve Eski Mezapotamya ve Suriye için de tarih öncesinin alaca karanlığı içindeki medeniyetler birer Antikite idiler.

İşte Avrupa, Orta-Çağ sonunda insanlığın asırlar boyunca meydana getirdiği bu büyük hazineyi, Antikiteyi keşfetti ve bu temas tam oldu. Avrupa Antikiteyi bütünü ile almağa, Greko-Lâtin esprisini tamamen temsil etmeğe muvaffak olarak yepyeni bir ruh kazandı. İşte bize göre Avrupa'yı yaratan bu ruhtur.. Tarihçiler arasında Rönesans terimiyle ifade edilen bu büyük kültür hareketi, Avrupa ilmine hâdiselerin determinizmine inanan, tenkit fikriyle mücehhez, müsbet ve gerçek ilmin zihniyetini getirdi. Putperest Eski-Çağ san'atının ve edebiyatının hazinelerini açtı ve Orta-Çağ'ın ahrete bağlı Avrupasını dünyevî hayata bağladı. İşte san'atlarını ve ilimlerini bu yeni ruhla teçhiz eden Avrupa, bütün müesseselerini bu yeni anlayış içinde ıslâh etmeğe, olgunlaştırmaya başladı. Bu yeni devir hayata ve insana kıymet veren, insan için ve hayat için hürriyet ve tolerans isteyen bir devirdi. Bu anlayışın ilme tatbiki müsbet ilmi getirdi. Dine tatbiki bu alanda bir reform yarattı ve dinî toleransı getirdi. Siyasi müesseselere tatbiki de demokrasiyi yarattı. Rönesansla başlıyan bu yeni ruh, Avrupa'da içtimaî olan ne varsa hepsini değiştirdi ve yükseltti. İşte biz Avrupalılığı bu ruhta buluyoruz. Bize göre Avrupalılık, Hıristiyan olmak değil, din işlerinde tolerans göstermek vicdan hürriyeti demektir. Bize göre Avrupa'nın siyasi ve sosyal yapısını feodal veya başka menşelere irca etmek önemli değildir. Önemli olan ve Avrupa'yı yaratan siyasi tolerans yani hürriyettir. İşte biz Avrupalılığı bu unsurlarda buluyor ve ancak bu unsurları bulduğumuz yerde Avrupa'yı mevcut görüyoruz. Avrupa'yı Hıristiyanlığın eseri olarak görmüyor, aksine olarak Avrupa'daki Hıristiyanlığı halkın eseri olarak görüyoruz. Avrupa ilmi, felsefesi, edebiyatı, güzel san'atları ve organizasyon kabiliyeti ve topyekûn kendine hâs dehâsı ile bu din üzerinde işlemiş ve onu bugünkü seviyesine yüceltmiştir.

Böylece Orta-Çağ, İslâm Medeniyeti ve Avrupa Medeniyeti terimleri üzerindeki mütaleâmızı açıkladıktan sonra, tekrar Orta-Çağ'a gelelim :

Bu Çağ, ırkların ve kavimlerin kaynaşip yer değiştirmesiyle başlıyor ve on asrı dolmayan bir zaman içinde bir taraftan yeni ırklar Akdeniz Havzasını istilâ ederken, diğer taraftan da Akdeniz Medeniyetinin ihtişar sahası genişliyor. İlk iş olarak Monoteizm bütün Avrupa ile Kuzey Afrika, Yakın ve Orta Asya'yı istilâ ediyor ve daha da uzaklara kadar geliyor. Fakat, Monoteizm iki koldan geliyor ve Akdeniz medeniyetinin tesir sahası içindeki memleketleri de ikiye bölüyor: Hıristiyan Avrupa ve İslâm Doğu. Temelde ne kadar müşterek unsurlar bulunursa bulunsun, bu iki medeniyet dairesi gerek din gerekse hukuk, san'at, ahlâk v.s. anlayışlarında farklar gösteriyor ve aynı medeniyet havzası içinde iki farklı medeniyet dairesi teşkil ediyor. Tarih içinde bu iki medeniyetin karşılıklı tesir ve münasebetleri ne yolda olmuştur? İslâm medeniyeti, Avrupa medeniyetine hangi bakımlardan ve hangi yollardan tesir etmiştir? Billhassa bugünkü Avrupa medeniyeti içindeki payı nedir ve ne nisbet içindedir? Şimdi bu sorunun cevabını yanî asıl mevzuumuza gelmiş oluyoruz:

Orta-Çağ'da İslâm Medeniyeti ile Hıristiyan Avrupa arasında yapılacak bir mukayese medenî üstünlüğün türlü bakımlardan İslâm dünyasında bulunduğunu gösterir. Şimdi bunun izahına geçelim: Üstünlüğü yaratan birinci sebep iktisadîdir. Romalılar M.Ö. 1. asırda ele geçirdikleri Hazar Denizi sahilinden IV. asırda Sasaniler zamanında tamamen çıkarılmıştı. Böylece İran Roma için kuvvetli bir rakip haline gelmiş ve bütün medeniyet dünyası için büyük ehemmiyet olan Çin-Hint Ticaret yolu'nu karadan da denizden de eline geçirmişti. "Medenî üstünlüğün Avrupa'dan Asya'ya geçmesi bu hâdise ile bağılı olup, bunun büsbütün tebarüz etmesi Müslümanlar devrinde olmuştur." Bu iktisadî üstünlük büyük medenî faaliyetler ve kültür hareketleri için lüzumlu olan şehir hayatını İslâm dünyasında Avrupa'ya nazaran çok geliştirmiştir. "Hıristiyan dininin mezihyetleri ne kadar yüksek olursa olsun "dünya ticareti Müslümanlar elinde olduğu müddetçe İslâm Dünyasının Medeniyeti Hıristiyan Medeniyetine tefevvuk etmiştir."

İkinci sebep bu birinciyle yakından münasebetli olmakla beraber, ondan ayrı bir kıymet ve mâna taşır:

Bugün artık ispat edilmiş bir hakikat gibi söylemek mümkündür ki, medenî terakilerin en büyük âmili kavimler arasındaki medenî münasebetlerdir. Muhtelif kavimlerin ileri yahut gerilikleri de ırkî hususiyetleri, dinî itikatları, yahut etraflarındaki tabiattan ziyade tarihlerinin türlü çağlarında muhtelif halklarla olan medeniyet alışverişlerinde tuttıkları mevki ile izah olunabilir. Meselâ Avrupa'nın iklimi, tabiatı, coğrafî durumu ve burada yaşayan halkların medeniyet istidatları ne kadar yüksek olursa olsun, bütün bunların faydası ancak Avrupa medenî münasebetlerde birinci mevkii tuttuktan sonra görülmeğe başladı. Meselâ, Coğrafî Büyük Keşifler Avrupa'yı bu dünyada yaşayan bütün insanlarla ve bunların yarattıkları ileri geri bütün medeniyetlerle doğrudan doğruya ve yakından temas getirdi. Asrımızın vasıtaları ise bu teması büsbütün kuvvetlendirmiştir. Keza Rönesans'ta Avrupa'nın Eski Medeniyetlerle doğrudan doğruya ve çok kuvvetle temasını sağlamıştır. Avrupa'nın beş asır içindeki üstünlüğünü bütün diğer sebeplerden önce bu geniş medenî temaslarla izah etmek gerekir. Bu böyle olduğu gibi "İslâm Medeniyetinin de ileri yahut geri gidişi, bu dinin talimatı yahut muhtelif müslüman milletlerin ırkî hususiyetlerinden ziyade, yukarıda gösterilmiş olan âmillerle taayyün etmektedir." Coğrafî durumunun uygunluğundan da faydalanan İslâm Dünyası Orta-Çağ'da Çin, Hint ve Hıristiyan Avrupa ile doğrudan doğruya temas halinde idi. Halbuki bu üçü birbirleriyle ancak Müslüman milletlerin aracılığı ile temas edebiliyorlardı. Diğer medeniyetlerle bu daha yakın temas ve

bu medeniyet aracılığı İslâm dünyasına gerçek bir üstünlük sağlıyordu. Bundan daha mühim olmak üzere İslâm âlemi Antikite ile oldukça kuvvetli bir bağıntı kurmuştu. Avrupa bu irtibatı ancak İslâmların aracılığı ile kurmağa çalışmaktaydı. İşte gerek mekân ve gerekse zaman itibariyle birbirlerinden büyük mesafelerle ayrılmış büyük medeniyetlerle bu daha yakın temas ve bu medeniyet aracılığı Orta-Çağ'da İslâm dünyasına hakikî bir üstünlük sağlıyordu. Bu üstünlüğün kaybolması, İslâm dünyasının inkırazını izah eden birinci sebeptir. İslâm Medeniyetinin parlak devirlerinin yaratılmasında Fars, Arap, Türk, Hintli v.s. gibi kavimlerin dehâsını inkâr etmiyorum. Yalnız şunu belirtmek istiyorum ki İslâm Dünyasına bir zamanlar Medenî dünyanın liderliği şerefini kazandıran bu üstünlüğün Yeni-Çağ meydana getiren şartlar yüzünden kaybolmasıyla başlayan inkırazı ne Arap ve Acemlerin ilim, san'at ve edebiyattaki istidatları ne de Türklerin siyasi ve askerî disiplin ve organizasyon kabiliyetleri durdurabilmiştir. Son zamanlarda İslâm dünyasında görülen ve bilhassa Türkiye'de başlayan büyük kalkınmayı da aynı tarih görüşüyle izah ediyorum. Bugünün Türk genci Eski Greççe, Lâtince ve Modern Avrupa dillerinden ve bazı şark dillerinden Türkçeye çevrilmiş onbinlerce kitaplık bir kütüphaneden faydalanmaktadır. Benim ders okuttuğum mektepte modern Avrupa dillerinden başka Lâtince de okutulmaktadır. İşte Türkiye'nin kalkınışı da herşeyden önce gerek hal, gerekse mâzi içindeki medeniyetlerle kurmaya muvaffak olduğu bu temaslara ilgilidir.

İslâm ve Avrupa Medeniyetleri hakkındaki görüşümüzü ve tarihi olayların izahında tuttuğumuz yolu bu tarzda açıkladıktan sonra şimdi tekrar konumuza gelelim. Bu konuyu ikiye bölmeyi uygun buluyorum: I. İslâm Medeniyetinin Avrupa'yı diğer medeniyetlere bağlamak yönünde hizmeti. II. İslâm Medeniyetinin kendi orijinal kıymetlerinden Avrupa'ya kattığı unsurlar. Bunlardan birinci kısmı da ikiye böleceğim. 1-İslâm Medeniyetinin Çin, Hind ve diğer ülkelerin medeniyetleriyle Avrupa'nın temasını sağlamak. 2-Antikite ile Avrupa'nın temasını sağlamak yönlerinden hizmetleri. Şunu da ilâve edeyim ki, oldukça mantıkî gibi görülen bu tasnif aslında mevzuumuzun bünyesine bazan intibak edecek bazan da sun'î kalacaktır. Meselâ Araplar eliyle Avrupa'ya geçen Cebir ilminin Hindten gelme bir orijini aynı zamanda Eski Yunan'a kadar çıkan bir mazisi olduğu gibi, İslâm Medeniyeti içinde gelişmiş bir tarafı da vardır. Şu halde bunu tasnifimizin hangi kısmına koyacağız? Esasen bu çeşit mahzurlar başka türlü tasniflerde de kendini gösterecektir. Netice itibariyle, mevzuumuzu bir hâdiseler yığını halinden kurtarmak ihtiyacıyla biraz sun'î biraz indî de olsa bir tasnif içinde işlemeyi uygun gördüm.

I.

İSLÂM MEDENİYETİNİN ÇİN, HİND VE DİĞER ÜLKELERİN MEDENİYETLERİYLE AVRUPA'NIN TEMASINI SAĞLAMAK YÖNÜNDEN HİZMETLERİ

Bu konuyu da ikiye bölmeyi lüzumlu görüyorum:

a— Bu ülkelerin medeniyetini ve buluşlarını Avrupa'ya tanıtmak.—b—Avrupa'yı bu ülkelere tanıtmak, yâni Avrupa medeniyetinin intişar sahasını genişletmek.

a— Müslümanlar Hintle daimî ve yakın münasebet halinde idiler. Bu münasebet ticarî, siyasi, dinî ve harsî olarak gelişmiş ve Hint mallarını Müslümanlar eliyle Avrupa'ya tanıtmıştır. Bu mallar arasında Avrupa en çok baharata rağbet gösteriyordu. Orta-Çağ'da bir torba karabiber bir kıraldan diğerine hediye olarak gidiyordu. Bu kıymetli malın, Avrupalıların daha sonraki asırlarda üzerinde yaşadığımız gezegeni keşfetmek için gösterecekleri büyük gayretlerde tahrik edici bir rol oynadığı malûmdur. Müslüman-

ların Hindistan hakkındaki en derin ve en esaslı etüdünü Ebû Reyhan el-Bîrûnî (973-1048) yapmıştır. Büyük Türk Sultanı Gazneli Mahmud ve haleflerinin sarayında himaye gören bu büyük âlim, Hindistan'a birkaç defa seyahat etmiş ve Hindistan'daki dinlere ve ilimlere ait etraflı malûmatı da doğruca Sanskritçe yazılmış asıl Hint kaynaklarından almıştır. Bununla beraber, bundan daha çok önceleri Müslümanlar Hind kültürü ile temas sağlamışlardı. "... Hindin kendisinde doğmuş ilimlerin te'siri, bilhassa hesap ve cebirde görüldü. Avrupa'da Arap rakamları ismiyle meşhur olan ve Hindistan'dan Garba iki yol ile, İran ve Mısır'dan geçerek gelmiş olan rakamlar, Hindistan'da icat edilmiştir. İskenderiye'de M. Ö. IV. cü asırda yaşamış olan Diofant'ın hizmetleri bir tarafa bırakılırsa, Yunanlılarca tamamiyle denecek derecede malûm olmıyan cebir Hindistan'da epey inkişaf etmişti. Avrupa'lılar bu ilimle Araplar vasıtasıyla tanıştılar ve onun Arapça ismini (el-cebr) kabul ettiler".

Moğol istilâsı bir kavim ve bir hanedan idaresinde Uzak ve Yakın Şarkın medenî memleketlerini bir araya toplamıştı. Bu vaziyetin yarattığı siyasi istikrar ve âsâyiş yalnız ticarî değil, medenî işlerde de karşılıklı mubadelelere çok yardım etti. Yakın Asya ile Çin arasındaki kervan ticareti bu zamana kadar olduğu gibi bundan sonra da görülmemiş derecede inkişaf etti. Bu kervan yollarından Venedikli tâcir Polo'lardan başlayarak, Avrupalılar da çok faydalandılar. İmparatorluk birkaç devlete bölündükten sonra da Cengiz Oğullarının iki ayrı şubesi elinde bulunan İran ve Çin Moğol devletleri arasında pek sıkı münasebet muhafaza edildi. Böylece Avrupa'nın tâcir ve misyonerleri Orta Asya'dan geçen kervan yolundan ve yine İran limanlarından başlayarak Hind ve Çin'e giden deniz yolundan faydalanmışlardır. (Avrupalılarda XIII. asırda göze çarpan medenî terakkî, bir dereceye kadar bununla izah edilmektedir. Lâkin bu azamanlarda medenî üstünlük henüz İslâm dünyasında bilhassa İran tarafındaydı. Eğer İran halkının kendi tarihinde cihan medeniyetinin ön safında bulunduğu bir devir varsa, Moğol devridir. Hattâ bu sebepledir ki XIV. asırda Bizans'ta Farsça hey'et kitapları Yunancaya çevrilmiştir. Halbuki pek çok alimler, İran'da medeniyetin Moğollar tarafından yalnız tahrip edildiği fikrindedirler. Bu gün Müslüman seyyahları malûmat edinmek için nasıl Avrupalıların bilgilerinden istifadeye muhtaç iseler, o zamanlarda da Avrupa seyyahları aynı derecede müslüman seyyahlarına muhtaç idiler. Marko Polo, Çin'in kendi gözüyle gördüğü ülkelerini tavsif ederken, pek çok coğrafî isimleri Fars'ların söylediği şekilde söylemektedir.)

Yine Orta-Çağ'da İslâm memleketleri yolu ile Avrupa'ya barut geldi. (Barut uzak Şark'ta olduğu gibi, ihtimal Yakın Şark'ta da çoktanberi biliniyordu, belki ondan harp için de istifade edilmiştir. Fakat ateşli silâhlar yalnız Avrupa'da icat edildi). Bu hâdisenin feodalizmin yıkılışında ve Avrupa'da siyasi bünyenin değişmesinde, keza bu kıt'anın diğer kıt'alar üzerinde siyasi ve medenî hâkimiyet kurmasında ne kadar önemli bir rol oynadığı malûmdur.

İslâm'ların Avrupa'ya tanıttıkları şeylerden en önemli belki de "pusula" dır. Çinlilerin icadı olan bu âletin Büyük Coğrafî keşiflerde ne kadar hayatî bir rol oynadığını düşünmek, bu icadın ve onun Avrupalıya tanıtılmasının ehemmiyetini belirtmeğe kâfidir. Yeni-Çağ başlarında Avrupa gemicilik tekniğinde çok ilerlemişti. Fakat Ortaçağ'da bu üstünlüğün de İslâm Dünyasında olduğunu kabul edebiliriz. Hattâ Avrupa'da bugün donanma kumandanına verilen ismin (Amiral) Arapça "emirü'l-mâ" dan, keza "Arsenal" kelimesinin "Darü's-sinâa" dan alınmış olması da bunu teyid eder mahiyettedir.

XVI. asırda Avrupa tekniği medeniyete matbaacılık gibi bir vasıta verdi. Basma

san'atı Çin'de çoktanberi malûmdu, ve Avrupalılar bunu oradan öğrenmiş olsalar gerektir. Bu san'at, Çin'den diğer Uzak Şark memleketlerine geçti. Uzak Şark halklarından biri olan Koreliler müteharrik madenî harfler icad etmekte Çinlilere de Avrupalılara da tekaddüm etmişlerdir.

Böyle olmakla beraber, Uzak Şark dünyası bu icattan Avrupalılar gibi müstefid olamamıştır. Avrupa'da XV. asırda okuma yazma bilenlerin sayıca nisbeten az olmasına rağmen, yalnız edebî mahiyette eserler değil, pek çok ilmî eser de basılmıştır. XVI. asırda Avrupa'da ilmî maksatlarla Şark dillerinde yazılmış eserleri de basmaya başladılar.

Bütün bunlar birtakım icat ve keşiflerin şerefini paylaşmakta milletler arasında bugüne kadar sürüp gelen iddiaların yersizliğini göstermektedir. Meselâ Avrupa'da efkâr-ı umumiyenin teşekkülünde bu kadar büyük rol oynamış olan matbaanın icad ve inkişafında Harlemlî Koster'in ve Mayanslı Gutenberg'in hizmet ve dehasını inkâr etmiyor ve hangi Millete mensup olurlarsa olsunlar insan olarak kendilerine minnettar olduğumuzu biliyoruz. Lâkin bu icat belki de Kore'den Fransa'ya kadar uzanan memleketlerde yaşayan Koreli, Çinli, Türk ve İranlı gibi milletlerin muhtelif nisbetlerde içinde payı bulunan bir başarıdır. Derebeyliğin yıkılmasında ve Avrupanın siyasî ve sosyal yapısının değişmesinde büyük tesiri görülen ateşli silâhların bulunması ve gelişmesi hakkında da aynı görüş varittir. Yâni bu neticenin ortaya çıkması için önce Çinlinin barutu icat etmesi, sonra müslüman milletlerin bunu Avrupa'ya tanıtması, Avrupalının bunu silâh olarak kullanması ve nihayet Osmanlı Türklerinin bu silâhı İstanbul surlarını yıkacak bir kudrete çıkarması icabetmiştir. Son bir misal daha verelim. 1519—1521 yılları arasında Magellan'ın arkadaşları ilk Dünya turunu yaptılar. Bu o zamana kadar yeryüzünde yaşayan mahluklardan hiçbirine nâsibolmamış bir zaferdî. Hâdisenin heybet ve önemi daha o devirde bile biliniyordu. İmparator V. Karlos'un Kaptan "Sebastian Del Kano" ya hediye ettiği altın kürenin üzerinde şu ibare yazılıydı. "Sen benim etrafımı dolaşan ilk insansın". İnsana heyecan veren bu olayın tarih bakımından tahlili ise bence şu neticeleri verir: Demek ki bir millet pusulayı icad edebilir; fakat kuvvetli bir denizcilik yaratıp dünyayı dolaşmıyabilir. Avrupalılar daha Normanlar zamanında Amerika'ya gitmişlerdi. Bu da bize şunu gösterir: Demek ki bir kıt'a bazan bu dünyanın en yiğit denizcilerini yetiştirebilir fakat yine de Dünya Turunu yapamaz. Hakikat şudur ki Dünya turunun başarılmaması ancak Çinlinin pusulayı icad etmesi, müslümanların bunu Avrupa'ya tanıtması, Avrupa'da da coğrafya bilgisinin ve gemicilik tekniğinin belli bir seviyeye kadar gelişmesi ile mümkün olabilmiş, yani Bartelmi Diaz, Vasko de Gama, Magellan ve arkadaşlarının Portekizli şair Camoens'e ilham veren destanî cesaretleri de ancak bu tarihî şartların birleşmesinden sonra bir işe yarıyabilmiştir.

Konferansımın bu kısmını tamamlamak üzere bu gün Avrupanın ve umumiyetle dünyanın medenî ve iktisadî hayatında ehemmiyetle yer alan bazı maddelerin de İslâm Dünyası aracılığı ile Avrupa'ya girmiş olduğuna işaret etmek isterim.

Meselâ menşe itibarıyla Hindistan'dan çıktığı tahmin edilen pamuk oradan Çin'e ve Mısır'a geçmiştir. Araplar bunu İspanya'ya getirdiler. Böylece Avrupa hem İspanya yolu ile hem de Şark'a gelen Haçlılar vasıtasıyla bu önemli maddeyi tanımış oldu.

Çin'de çıkmış olan ipek İmparator Justinanus zamanında iki Nestorien rahip tarafından Bizans'a getirilmişti. Bizans XII. asra kadar Akdenizde ipek sanayiini elde tutmuşsa da sonradan Araplar Kuzey Afrika, Sicilya ve İspanya yolu ile bunu

da Avrupa'ya soktular. IV. Henry zamanında Fransa'da kurulan ipek sanayii buradan Avrupa'ya yayıldı.

Çinliler Orta-Çağda ipekten, paçavradan, ketenden kağıt yapmasını biliyorlardı. Çin'den, önce Semerkand'e, 794'te Bağdad'a oradan 900'de Kahire'ye gelen kâğıt sanayii XII. asırda Endülüs'te de gelişti. İspanya ve İtalya yoluyla Fransaya oradan da Avrupaya yayıldı. Bazıları esasen Doğudan gelen kervan yolları vasıtasıyla Avrupanın kâğıdı tanıdığı fikrindedir. Ne olursa olsun Avrupa'nın kâğıdı Doğudan öğrendiği bir hakikattir. Habeşistan ve Sudan'dan çıkan kahve oradan Yemen, Hicaz ve Mısır yoluyla Türkiye'ye gelmiş ve XVII. asırda da Türkiye'den Avrupa'ya yayılmıştır.

Kaynağı Assam olan çay çok eskiden beri Çinde kullanılıyordu. Çinden İran'a oradan da 1579'da İngiltere'ye ve Avrupa'ya girmiş bulunmaktadır.

b— İslâmlığın İslâm Devletinin kuruluş ve yayılışına paralel bir sür'atle intişar ettiği malumdur. Çok geniş sahalar üzerinde inkişaf eden bu yayılış müslümanlığı diğer dinlerle temasa getirdi. İslâmiyet öbür dinlere inananları kendi görüşüne göre iki kısımda mütalea etmekteydi. 1 — Ehl-i Kitab, 2 — Ehl-i Küfür. Museviler ve Hıristiyanlar birinci kısmı teşkil ediyor ve diğer dinlerin (Zerdüş, Mani, Budha, Şaman) mensupları arasında imtiyazlı bir durumda bulunuyorlardı. Bu da şüphesiz Mülümanlığın kendinden önce gelen Tek Tanrılı dinlerin peygamberlerini ve kitaplarını tanımış olmasından ileri gelmekteydi. Bununla beraber başta Hıristiyanlık olmak üzere diğer dinler Ortaçağ'da Müslümanlığın gösterdiği müsahamadan faydalanmışlardır. (Cihanın büyük bir kısmını kaplayan İslâm devletinin teşekkülü ile, genişliyen ticarî münasebetlerden din neşri için istifade edenler, İslâmlar'dan ziyade, idarelerinde yaşayan diğer milletler olmuştur. Çin ve Moğolistan'da Hıristiyanlık ve Maniheizmin, Kafkas ve Volga boylarında Hıristiyanlık ve yahudiliğin muvaffakiyetleri, Müslüman devrine aittir). Umumiyetle Hıristiyanlar ibadethanelerini muhafaza ettiler, hiçbir mania rastlanmaksızın, yeni kilise ve manastırlar yaptılar. Halife Ömer'in Hıristiyanlara, yeni kilise yapmalarını ve eskilerini tâmir etmemelerine dair vermiş olduğu söylenen ahidname, sonradan uydurulmuş bir şeydir.

Portekizin Güyen-batı sınırındaki St. Vincent burnundan Semerkand'e kadar kadar uzayan hilâfet memleketinde çok zengin dinî Hıristiyan müesseseleri vardı; bunlar kendilerine vakfedilmiş olan gayrimenkul mallarını da muhafaza ettiler. Hilâfet memleketindeki Hıristiyanlar, hiçbir mania rastlamaksızın, hıristiyan âlemi ile münasebette bulunuyorlar ve onlardan dinî müesseseleri için ianeler kabul edebiliyorlardı. 680 — 681 yıllarında İstanbulda toplanmış olan bir kilise meclisinde Kudüs'ten de murahhas vardı. Hilâfetin muhtelif yerlerindeki hıristiyanlar birbirleriyle sıkı münasebet halinde idiler. İslâm tarihinde zaman zaman, yer yer bu ifadenin aksini gösteren bazı misaller de bulunabilir. (...Lâkin ne de olsa, Müslümanların İspanya'da uğradıkları zulüm ve cebri, Müslümanların elinde bulunan Hıristiyanlar hiçbir zaman görmemişlerdir.) Bazı şiddet misalleri de dinî müsamahasızlığa değil, siyasi endişelere dayanmaktadır. Aksine olarak (... IX. asırda garbî Avrupa'dan Kudüs'e giden hıristiyan hacıları kendi hayat ve mallarının, İslâm Memleketinde, kendi memleketlerine nazaran daha emin olduğunu itiraf etmektedirler. Bundan başka Avrupalı Hıristiyan misyonerler İslâmlar elinde bulunan Orta Asya kervan yollarından ve Süveyş ve Basra'dan başlayarak Hind'e ve Çin'e giden deniz yollarından faydalanmışlardır. Bu suretle Orta-çağ Avrupa meddeniyetinin bir parçası olan Hıristiyanlık hem günümüze kadar İslâm Dünyası içinde varlığını korumuş

hem de intişar sahasını Hind ve Çin içlerine kadar genişletmiştir. Avrupada ise bu türlü dinî tolerans örneklerini görebilmek için XIX. asra kadar yaklaşmak lâzımdır. Halbuki bugün Avrupa'nın birçok yerlerinde hem de münevver sayılan kimseler Müslüman Türklerin gösterdikleri zulmü (?) Haçlı seferlerinin sebebi zannetmektedirler.

2— İslâm Medeniyetinin Antikite ile Orta-Çağ Avrupa'sı arasında kültür aracılığı yaptığını biliyoruz. Fakat bu tarihî rolün iyice anlaşılabilmesi için önce İslâm Medeniyeti ile Antikite arasındaki bağıntının derece ve mahiyeti üzerinde durmamız gerekir.

İslâmlar Antikite ile teması İranlılar ve daha çok İslâm İmparatorluğu içinde kalan Hıristiyan Arap, Rum, Yahudi ve bilhassa Şarktaki hıristiyan kavimlerin en müterakkisi olan Süryânîler vasıtasıyla sağladılar. Sasanîler devrinde, daha V. asırda Edes (Urfa)'te kurulan ve İran Teoloji Ekolü adını alan bir çeşit mezheb İran'da hıristiyanlığın yayılmasına ve kuvvetlenmesine çok tesir etmişti. Bu ekol Nasturî fikirlerinden dolayı İmparator Zenon tarafından kapatıldı ise de Bizans'tan kovulan bütün medenî unsurlara sığınmak vazifesini gören İran'da Hıristiyanlık kuvvetlenmekte devam etti. Esasen daha önce İmparator Valerian'ı esir eden ı. Şâpur zamanında (241—272) Antakya ve diğer bazı şehirlerin halkı zorla İran'a sürülüp götürülmüştü. Şapur bu esirleri yeni yaptırdığı Cünd-i-Şâpur şehrine yerleştirmiş ve bu şehirde daha sonra Husrev I (531—579) zamanında Yunan-Suriye tababet mektebi meydana gelmişti. İşte bu hadiselerle ilgili olarak İran'da teşekkül eden ve fars dilinde ibadet eden resmî bir hıristiyan mezhebi ortaya çıktı. Suriye ve Mısır gibi memleketler ise esasen ekserisi hıristiyan olan halklarla meskundu. İşte bütün bu memleketlerin Hıristiyan vâizleri Gnostisizm'e ve Paganizme karşı mücadelede felsefî delillerden faydalanmaya mecbur oldular. Böylece çeşitli felsefî doktrinler zuhur etti. Bunlar arasında en önemlileri İskenderiye ve Antakya'da kurulmuştu. İskenderiye'deki Eflâtun, Antakya'daki Aristo felsefesine dayanmaktaydı. İran'da da Yunan felsefesinin tetkiki fars Paul'ü yetiştirdi. Suriyânî dilinde yazmış ve eserini Hüsrev I'e takdim etmiş bulunan Paul, Aristo'ya dair bu etüdünde ilmin dine üstünlüğünü isbata çalışmaktadır. Ona göre "... ilim şüphelerden âzâde olup, insanlar arasında birliği doğurmaktadır, din ise bilinmeyen şeyleri mevzubahsetmekte ve insanların arasına ayrılık salmaktadır."

İşte bu türlü faaliyetler İslâm istilâsından sonra da devam ederek Müslüman âleminin Antikite'yi tanımasına çok yardım etti. Bu temas bir taraftan Bizans ve Bizans'tan ayrılan hıristiyan unsurlar, değer taraftan da İran'daki Cünd-i Şapur tıp mektebi vasıtası ile inkişaf etti. İslâmiyet, dinler tarihi içinde belki hiçbir dinin göstermediği bir şiddetle paganizme karşı mücadele etmekte idi. Böyle bir dinin temsil ettiği medeniyetin Antikitenin san'atlar tarafından faydalanması bilhassa Ortaçağ'da imkânsızdı. Halife Mehdî'nin sarayında yaşamış olan Edes'li Astronom Teophilos, İlyada ve Odisse'ye Suryânî diline çevirmişse de bu olay istisnâî bir durum arzettiği gibi esasen tercüme de Arapçaya değil bir hıristiyan dili olan Süryânî diline yapıldığından ehemmiyetli sayılmaz. Şark'ın hıristiyan Arapları bile İlyada'yı ancak XIX. asırda Arapçaya çevirebildiler. X. asır sonlarında yaşayan İran'ın büyük destan şairi Firdevsî büyük eseri Şahnâmede mecusi kahramanlarını methettiği için din adamlarının takibine uğradı, hatta ölümünde müslüman mezarlığına gömülmesine muhalefet edildi. Hakikat şudur ki XIX. asrın ikinci yarısında ve XX. asırda başta Türkiye olmak üzere bazı İslâm Memleketlerinde görülen hareketler bir tarafa bırakılırsa İslâm Âlemi, tarihinin hiçbir safhasında Antikite'nin san'at ve edebiyat tarafından faydalanamamıştır. İslâmiyetin putperest devirlerin san'atından

istifadeyi prensip itibariyle imkânsızlaştırdığımızı iddia etmiyorum. Böyle olsa bugün biz Türkler Antik san'atı benimsiyemezdik. Fakat şunu demek istiyorum ki eski putperest dinlerin veya kalıntılarının kısmen yaşadığı Ortaçağ'da putperest san'atı ihya etmek putperestliği de ihya etmek gibi görülüyordu. Bu şerâit altında bugünkü anlayışı göstermek ve eski Yunan tanrılarının isimleriyle dolu bir edebiyatı canlandırmak tabiatı ile mümkün olamaz. Anadolu'da Selçukîlerden kalma bazı kabartmalar ve Gırnata'daki Elhamra sarayının Aslanlı havuzu gibi birkaç istisna bir yana bırakılınca heykel san'atı de İslâm medeniyeti içinde yine aynı sebepler yüzünden yer alamamıştı. Mimarîde ise gerek teknik gerek üslûp bakımından Bizans yoluyla Eski Roma'dan faydalanmak mümkün olmuştur. Kubbe ve kemer Eski Sumer'lerin buluşu ise de türlü yollarda, Akdenize yayılmış ve ilk defa Romalılar tarafından, büyük inşaatta kullanılmış, oradan da Bizans'a geçmiş ve dünyaya yayılmıştır. İslâmlar kubbe ve kemeri benimsemiş ve türlü orijinal üslûplar yaratmışlardır. Netice olarak mimarlıkta Antikite ile türlü yollardan bağıntı kurulduğunu söyleyebiliriz.

İslâmlar Antikite'nin daha çok ilimler ve felsefe tarafını tanımak istediler. Antik tarih hakkındaki bilgileri ise çok zayıf kaldı. O devirde bir ilim kolu olduğu kadar bir edebî nevi addedilen tarihin Antikiteye ait tarafının bu kadar zâif kalması da bence kâlsik kültürün lâyikiyle anlaşılmasının başlıca sebeplerinden biridir. Meselâ İslâmlara göre Yunan Tarihi Makedonya hükümdarı Filip ile başlıyordu. Yunan filozof şair, âlim ve tarihçilerine dair bilgileri pek sathî idi. Hatta mütehasıs geçinenler bile Sokrat'ın Yunan hükümdarının emriyle öldürüldüğünü sanıyor, Eski Yunan'ın ve Eski Atina'nın siyasî yapısından habersiz bulunuyorlardı. Bazı Yunan âlimlerini de eserlerini Pehlevîce tercümelerinden okudukları için İranlı sanıyorlardı. Araplar Yunan ilim ve felsefesi ile ikinci elden yanî Süryanîce ve Pehlevîce yardımı ile ve güçlükle tanıştıklarından Yunan ilim ve felsefesi hakkındaki tasavvurlarında vâzih olmamıştır. Yunan filoloji ve tarihine vukufsuzlukları yüzünden müslüman âlimleri Eski filozoflara isnad edilen sahte eserleri asıllarından ayıramıyorlardı. Bazan isimlerin aynı olması, yahut benzemesi dolayısıyla, muhtelif zamanlarda yaşamış olan Platon ile Platin gibi filozofları, birbirine karıştırıyorlardı. Platon "ve onun Neoplatonizm ismi verilen inkişafı" ile Aristo'nun fikirleri arasındaki fark tamamiyle açık olarak anlaşılıyordu. Meselâ M.S. III. asırdaki Plotin'in eseri olan Teoloji, Aristo'ya nisbet ediliyordu. Aristo hakkındaki bu nevi yanlış bilgiler, Araplardan (mütercimler Yahudi idi) Ortazamn Avrupa'sına da geçti. Arapların ilâhiyat (teoloji) ve tasavvuf (mistik felsefe)ları, Avrupalıların sonradan Yunan kaynaklarıyla doğrudan doğruya tanıştıktan sonra buldukları hakikî Aristo felsefesine pek az benziyordu. Arap filozofları, sonradan Katolik skolâstiklerinin yaptıkları gibi, Yunan felsefesini İslâm itikadlarına uydurmaya çalıştılar. Bunun için, felsefe tarihçileri, bazan skolâstik istilâhını Arap felsefesine de teşmil ediyorlar.

Yunanlılara medeniyette birinci mevki verildiği için Yunancadan Arapçaya tercümeler de pek erken başladı; daha Halife Yezid I. zamanında ve onun oğlu Hâlid'in himayesinde başlıyan bu tercüme faaliyeti gittikçe arttı. (Halife Mansur'un [754—775] Bizans İmparatoru'na müracaat ederek riyaziye ait el yazmaları gönderilmesini istediği rivayet edilmektedir. IX. asırda Yunancadan Arap ve Süryanî dillerine tercüme yapanların büyüklerinden biri olan Hıristiyan Arap Huneyn-ibn-İshak, iki yıl kadar Bizans'ta kalmış orada Yunan dil ve edebiyatını öğrenerek elyazıları getirmiştir.)

Hıristiyanlar ilmin kaynağı olan Helenizm'e daha yakın idiyeler de bu üstünlük-

lerini uzun müddet koruyamadılar. Hıristiyanlar Yunan eserlerini müslümanlardan önce tanımışlardı. (Lâkin bu ilmin ilerletilebilmesi ve istikbaldeki ilmî çalışmaların numunelerini meydana getirme vazifesi müslümanlara kaldı. Hattâ Şarktaki Hıristiyan kavimlerin en müterakkisi olan Süryanîler bile Farâbî, İbn-Sina, Bîrûnî ve İbnü'r-Rüşd ile mukayese edilecek bir tek âlim yetiştiremediler. Hıristiyan ve Mecusilerden olan âlimlerin en iyi talebeleri ekseriya Müslümanlardı. Arap medeniyetinin ileriye geçmesiyle, Suriyeli Hıristiyanlar, kendilerine evvelce üstünlük temin etmiş olan Helenizm ile münasebetlerini kaybettiler. Bunların âlî tahsil programlarında, evvelce Yunan dil ve edebiyatına verilmiş olan yer, artık Arap dil ve edebiyatına verildi.

İslâm filozofları Eflâtun ve Aristo'nun siyasî nazariyeleriyle de tanıştılar. Bunlardan bazıları, meselâ meşhur filozof Türk Farabî, siyasete dair eserler de yazdı. Lâkin bu çeşit eserler ekseriyetle ideâl bir şehri tasvir ediyor ve gerçek hayattan uzak kalıyordu. XII. asırda filozof İbnü'r-Rüşd Aristo'nun Talimatı'nı yenileştirmeye çalıştı. (Lâkin onu Neoplatonizm'den tamamiyle temizliyemedi.) İbnü'r-Rüşd'ün eseri müslümanlardan, çok Avrupa Katolikleri arasında rağbet görmüştür.

Bütün bunlar Ortaçağ'da İslâm Dünyasının Antikite hakkındaki bilgisinin bugünkü bilgimize nisbetle hayli geri kaldığını gösterir. Böyle olmakla beraber bu seviye XV. asra kadar medenî dünyanın Eski Yunan Kültürü üzerindeki bilgisinin zirvesini teşkil ediyordu. Avrupa'da ise vaziyet bu seviyenin çok altındaydı. (Kısa bir zaman sonra kıyamet olacağına, yani dünyanın sonu geleceğine inanan X. asır Hıristiyanları için devlet işlerine, maddî ve fikrî medeniyetin terakkisine kıymet vermeğe hiçbir sebep yoktu.) Sonraları yavaş yavaş uyanmağa başlayan Avrupa Arapçayı gelişmiş modern bir dil olarak karşısında buldu, ve bugün bizim yaptığımızı yaptı. Yani nasıl biz Türkler bugün modern diller bilhassa Fransızca vasıtasıyla Eski Grek ve Lâtin eserlerini tanımışsak Ortaçağ'da da Avrupa Arapça yardımıyla hem eski Yunan'ı hem de İslâm Medeniyetini tanımaya çalıştı. Bu temas Avrupa'da Rönesans'ın doğmasında büyük belki de en büyük rolü oynamıştır. Araplar ve Avrupalılar arasında el değiştiren İspanya ve Sicilya gibi memleketler tabiatıyla iki medeniyetin en kuvvetli temas noktaları oldu. Ortaçağda Güney İtalyadaki Hıristiyan Mektepleri ve İspanya'da bilhassa Kurtuba medreseleri bu bakımdan büyük ehemmiyeti haizdir. Şimdi nasıl bizim gençlerimiz Avrupa Üniversitelerine koşuyorsa birçok Avrupalı genç te o devirde İspanya'daki müslüman medreselerinde yetişmekte idiler.

X. asrın ortalarında güney İtalya'da Civitas Hippocratica (İpokrat şehri) diye tanınan Salerno şehrinde İslâm tıbbının Avrupa tıbbı üzerine ilk tesirlerini görüyoruz. Bu hastalar şehrindeki tıp mektebi Arapça eserlerin lâtinceye çevrildiği ilk yerdir. Rivayete göre Avrupa'da Domnulus diye bilinen Şabbetai isminde bir İtalyan yahudisi Arapların eline esir düşüp o devirde büyük bir müslüman kültür merkezi olan Palermo'da Arapça'yı öğrendikten sonra İtalya'ya dönerek Salerno tıp mektebinin kurucuları arasında çalışmıştır. Arapça eserlerden de bazı tercüme yapılmış olması muhtemel bulunan bu zat ibranîce yazılmış "Kıymetli kitap" isimli bir tıbbî eser bırakmıştır.

Asıl tercüme işine bir asır sonra başlandı. Aslında Kartacalı bir Müslüman iken tanassur eden ve ilim tarihinde Constantinus Africanus diye bilinen bir hekim Salerno'ya kendi memleketinden birçok yazma kitap getirmiştir. 1087'de vefat eden bu zatın eserleri kısmen tercüme, kısmen de Arapça eserlerin, şerhli ve izahlı olarak bazan da intihal yoluyla naklidir. Ne olursa olsun onun eserleri Avrupa tıbbı üzerinde çok yenileştirici tesirler yapmıştır.

Diğer taraftan Haçlı seferlerinin de bu türlü münasebetleri arttırdığı muhakkaktır. Yalnız Haçlı seferlerinin tesirleri Avrupa'da fazla mübalağa edilmektedir. Çünkü bu seferlerden önce de Avrupa ile İslâm Dünyası arasında çok yakın medenî münasebetler mevcuttu. Haçlı seferleri daha çok Batı Kuzey Avrupa halkına tesir etmiş olsa gerektir. Meselâ XII. asrın birinci yarısında birçok eserler yazmış bulunan Adelard of Path adlı bir İngiliz âliminin eserlerinde Arapça eserlerin tesiri çok barizdir. Adelard'ın doğruca Arapça'dan çevirdiği en önemli eserleri İbn-Musa-el-Harizmînin hey'et cetvelleri ile Euklides'in onbeş makalesidir. Sözü geçen el-Hârizmî bugünkü Türkistan'da doğmuş ve Bağdad'ta yetişmiş büyük bir matematisyen olup hesap ve cebirdeki eserleriyle Rönesans devrine kadar Avrupa'da bir otorite olarak tanınmaktaydı. Allegorisme ismi de onun isminin bozulmasından çıkmıştır. Bu türlü kültür çalışmaları bakımından Avrupa'da XII. asrın en önemli şahsiyeti Kuzey İtalya'da Cremona'da doğan Gherardo Cremonese (1114-1184)'dir. Toledo'da bir tercüme hey'etinin başında çalıştığı tahmin edilen bu zatın en önemli eserleri Batlamyus'un el-Macestî (Almageste) si ile İbn Sina'nın Kanun'unun arapçadan lâtinceye tercümesidir. Bu vesile ile İbn Sina üzerinde hiç olmazsa birkaç kelime söylemeyi lüzumlu buluyorum: Avrupa'da Avicenna diye tanınan bu zat, X. asırda Türkistan'da yetişmiş büyük bir âlim ve filozoftu. Ortaçağ'da ilmin tekâmül derecesi bugünkü gibi ihtisası icabettirmiyordu. Bu sebeple İslâm kültürü mütebahhir tipler yetiştiriyordu. Böylece çok cepheli âlim ve filozoflar arasında hiçbiri hem Doğu hem de Avrupa'da İbn-Sina kadar şöhret yapmamıştır. Onun tıp kitapları XVIII. asır başlarına kadar Avrupa üniversitelerinde okutuldu. Kendi asrındaki bütün ilimleri mükemmel surette öğrenmeğe ve bunları güzel ve anlaşılır bir surette telife muvaffak olması İslâm Dünyası ve sonra da Avrupa'da meşhur olmasına sebep oldu. Böylece gerek dinî muhitlerde gerek avam arasında İbn Sina, Ortazamanların Doktor Faust'u gibi, adetâ bir nevi sihirbaz şeklini aldı.

Yine XII. asırda Robert Of Chester isimli bir İngiliz âlimi, önce İspanya'da Araplar arasında dört beş yıl çalışmış sonra el-Hârizmî'nin "el-Cebr ve'l-Mukâbele" adlı kitabını lâtinceye çevirmiştir.

Meşhur Dominiken keşişi, filozof Albert (Albertus Magnus. 1193?—1280) Arapçadan yapılan bu tercümelerden bilhassa Farabî, İbn Sina ve Gazalî'nin eserlerinden ilham alarak Paris Üniversitesinde Aristo'yu okuturken Arap elbisesi ile kürsüye çıkıyordu. XIII. asırda Tulaytula'da Arapça öğrenen İngiliz rahibi Michael Scot ta İbnü'r-Rüşd'ün Aristo tefsirini ve Aristo'nun hayvanata dair kitabını Arapçadan lâtinceye çevirmiştir.

Böylece ilim tarihinde müslümanların felsefî ve ilmî eserleri Yunan ve Süryani dillerinden Arapça'ya çevirmekle açtıkları birinci tercüme devrine mukabil, Avrupalılar da Arap ve İbranî dillerinden Lâtinceye yaptıkları bu tercümelerle ikinci tercüme devrini açmışlardır. Birbirini tamamlıyan bu iki faaliyet Ortaçağda Avrupa'yı Yunan ilmiyle tanıştırmış, Antikite karşısında derin bir hayranlık ve tecessüs yaratarak Avrupalıların Antikiteyi doğrudan doğruya tanımak için gösterecekeri büyük gayretlere dolayısıyla Rönesans'a başlangıç ve zemin hazırlamıştır.

Avrupa'da İslâm kültürüne ve bu yoldan Eski Yunana karşı bu alâka XIV. asırda büsbütün arttı. Papa V. Clement zamanında Viyana'da toplanan dinî meclis Roma, Paris, Bologna, Salamanca ve Oxford'da, İbranî Arap ve Keldanî dilleri öğretilmesini Avrupa'da tedrisatın ıslahı için lüzumlu buldu ve bu yolda karar verildi. İngiltere'de XIII. asırda yaşayan Fransisken keşişi ve meşhur filozof Roger Bacon Arapçanın ehemmiyeti üzerinde büyük bir ısrarla durmaktaydı. Hattâ bu yüzden bütün Oxford Üni-

versitesinin "Bacon müslüman oldu" diye feryad ettiğine dair bir fikra nakledilir. Bütün bunlar İslâm Medeniyetinin ve onun ilim dili olan Arapça'nın Avrupa ile Eski Yunan arasında oynadığı tarihî ve medenî rolü belirtmektedir.

II.

İSLÂM MEDENİYETİNİN KENDİ ORİJİNAL KIYMETLERİNDEN AVRUPA'YA KATTIĞI UNSURLAR.

Yukarıda sözünü ettiğimiz tercüme faaliyeti Avrupa'ya yalnız Eski Yunan ilmini getirmekle kalmamış, aynı zamanda İslâm Kültürünü de Avrupa'ya tanıtmıştır. Çünkü İslâmlar eliyle gelen bu eserler bazan bozularak bazan da orijinal buluşlar ilâvesiyle Avrupa'ya girmektedir. İşte bu eserler yanında Avrupa doğrudan doğruya İslâm dehasını belirten eserlerle de tanıştı. Meselâ daha XII. asırda, yukarıda sözü geçen Robert Of Chester, Hermanus Dalmata adlı bir zatla birlikte Kur'an'ın ilk lâtince tercümesini vücûda getirdi. Müteakip asırlardan günümüze kadar Kur'an'ın birçok defa Avrupa dillerine çevrildiği malûmdur.

XI. asırda Suriye'de büyük ve bedbin Arap mütefekkir ve şairi Ebu'l-Alâ el-Maarrî yaşamıştı. Bu zatın meşhur ve orijinal eseri Risâletü'l-Gufrân hem bu asırda hem de sonraki asırlarda İslâm Dünyasının münevver muhitlerinde bilinmekte ve rağbet görmektedir. İşte bu eserin XIII. asrın büyük şairi Dante üzerine yaptığı tesirle Divinia Comedia'nın mevzuu arasında bariz münasebetler mevcuttur. Dante bu eseri belki de hiç okumamıştır. Fakat onun tesiri altındaki muhitlerle yakın temasta olması söz götürmez bir hakikattir. İspanya araplarının tarihi üzerindeki tetkikleriyle şöhret bulmuş olan orientalist Asin Palacios bu mevzuu, ve iki büyük şair arasındaki münasebeti dikkate değer bir tarzda ilim alemine sunmuştur. Esasen bu tesir Dante'nin ölmez eserini ne büyültür ne de küçültür. Belki edebî veya daha umumî olarak karşılıklı medenî tesirlerin beşer kültürünün inkişafındaki önemini belirtir. Avrupalılar Rönesans devrinde ve ondan sonra günümüze kadar İslâm kültürüne alâka göstermekte devam ettiler. Bu alâka Fransa, İtalya, Avusturya ve İngiltere'den başlayarak Rusya'ya kadar bütün Avrupa'ya yayıldı. Fakat bu alâkanın mahiyeti de değişti. Ortaçağ'da Avrupa, dünya hakkındaki bilgisini artırmak için İslâm Medeniyetinden faydalanmayı düşünüyordu. Yeniçağ'da medenî üstünlük Avrupa'ya geçince İslâm dilleri ve medeniyeti üzerindeki çalışmaların da gayesi değişti. Avrupalılar ilk önce dinî sonra da siyasî ve iktisadî hulûl maksatlarıyla İslâm ve Şark memleketlerinin coğrafyasını, tarihini ve medeniyetini öğrenmeğe çalıştılar. Bundan Orientalizm umumî ismi altında toplanan ve kendi içinde birçok ihtisas sahalarına bölünen bir ilim kolu ortaya çıktı. Yeniçağ'da Avrupalılar bu alanda da müslümanları geçtiler. Meselâ XVIII. nci asırdan itibaren İslâm medeniyeti üzerindeki en kıymetli etüdler Avrupalılar tarafından yapıldı. Hattâ şu küçük konferansın hazırlanmasında da daha çok Avrupalı yazarların eserlerinden faydalanılmıştır. Son zamanlarda bazı İslâm memleketlerinde ve cesaretle söyleyebilirim ki Türkiye'de Avrupa'daki emsali değerinde orientalistler yetişmiş ve yetişmektedir. Bu hâdise önce de arzettiğim gibi, Türkiye'nin Avrupa Medeniyeti ile kurduğu çok yakın münasebetlerle ilgilidir.

İşte Avrupa'nın İslâm Dünyası ile bu yakın teması İslâm kültürünün türlü yön-

lerden Avrupa'ya tesir etmesine sebeb olmuş ve hattâ olmaktadır. Bu cümleden olmak üzere XVIII. asır başlarında College de France'ta Arapça hocası yapan Antoine Galland tarafından "Binbir Gece Masalları"nın Fransızcaya çevrilmesinin Avrupa'da Romantizmin doğmasına tesir eden âmillerden olduğu bugün artık ilgili muhitlerde kabul edilmektedir. İspanya ve İtalya'nın bazı bölgelerinde İslâm mimarî sanatının tesirlerini insan çıplak gözle takip edebilir. Henry Roseau ve Henry Matisse gibi modern resmin en tanınmış üstadlarının eserlerinin tahlili de bize Türk, İran ve Hint minyatürlerinin neşeli renklerini keşfettirir. Esasen bu gün çok küçülen dünyamızda bu çeşit tesirlerin her memlekette ve her zamankinden daha büyük ölçüde görülmesi tabiidir, ve hepimizin malı olan medeniyetin gelişmesi için de en büyük çaredir. Yalnız Orta ve Eski Çağlarda Akdeniz havzasında medeniyetin intişarı Doğudan Batıya ve Güneyden Kuzeye doğru idi. Bugün ise Batıdan Doğuya ve Kuzeyden Güneye doğru bir istikamet almıştır. Tarih kitaplarının gözden geçirilmesi için yapılan ilk multilateral konferansın İskandinavya memleketlerinden başlaması ve bizim de şu anda "Lysebu" otelinde toplanmış bulunmamız bence tarih bakımından da enteresandır.

Bu dünyada yaşayan iyi insanları birbirine düşman yapan herşey menfurdur. İnsanlar arasında sevgi, hürmet ve karşılıklı anlayış yaratmak gayesiyle çalışan şu toplantıda, bizi bugünkü seviyemize çıkaran tarihî tekâmüle İslâm Medeniyetinin ne kattığını belirtmek gibi bir vazifeyi yüklenmiş bulunmaktayım. Ben bir üniversite profesörü değilim. Bildiğim bir öğretmenin bildiklerinden ibarettir. Fakat şu vazifenin mes'uliyetini hevesle kabul ettim. Fikirlerimin basit ve gösterişsiz olduğunu ben de biliyorum. Fakat hakikat çok defa basit değil midir? Bu kadar seçkin bir toplantıda bazı basit fikirleri fazlaca tekrarlamışsam bunun da samimiyetime bağışlanacağına güvenim vardır.

Değerli arkadaşlarımı hürmetle selâmlarım*.

* 11. VIII. 1954 tarihinde Oslo'da toplanan "Avrupa Tarih Öğretmenleri Semineri"nde okunmuştur.